

HET GROTE
BOERDERIJEN

BOEK

BEN KOOIJ
JUDITH TOEBAST

INHOUD

<i>Woord vooraf</i>	4
<i>Inleiding</i>	6
1 ONDERZOEK EN BRONNEN	10
2 CONSTRUCTIES EN MATERIALEN	30
3 BOER OP HET SPOOR	46
4 DE NOORDELIJKE HUISGROEP	70
5 DE HALLEHUISGROEP EN LANGGEVEL- BOERDERIJEN	106
6 DE ZUIDWEST-NEDERLANDSE BOERDERIJEN	212
7 DE ZUID-LIMBURGSE BOERDERIJEN	240
8 MODERNE BOERDERIJEN	256
9 DE BOER EN ZIJN WERK	274
10 DE BOERIN EN HAAR WERK	300
11 HET LEVEN OP DE BOERDERIJ	316
12 DE BOERDERIJDIEREN	334
13 BOER ZOEKT KUNST	348
<i>Bijlage: De boer op</i>	380
<i>Colofon</i>	384

WOORD VOORAF

Ruim tachtig procent van de Nederlandse bevolking leeft in steden, maar de belangstelling voor de historische boerderij en het boerenleven is onverminderd groot. Een tv-programma als Boer zoekt vrouw is ongekend populair. Kamperen op de boerderij trekt recreanten van alle leeftijden aan. Hoe laat zich dat verklaren? Oude boerderijen hebben een eigen schoonheid, al kunnen ze onderling sterk verschillen per landstreek en ouderdom. Het zijn huizen en bedrijven tegelijk, plaatsen die zijn omgeven met een eigen leef- en werkcultuur. Een cultuur die sterk verschilt van het stadse leven dat miljoenen landgenoten dagelijks leiden. Oude boerderijen, vaak omgeven door moderne bedrijfsgebouwen en installaties, ingebed in groensingels en uitgedost met weelderige bloementuinen, staan symbool voor waarden die er kennelijk steeds meer toe doen: bestendigheid, aardsheid, ijver en oorspronkelijkheid. Voor aanpassingsvermogen zonder verlies van eigenheid. En voor lokale kracht in een globaliserende wereld. Deze monumenten van ons agrarische verleden spreken daarom zeer tot onze verbeelding.

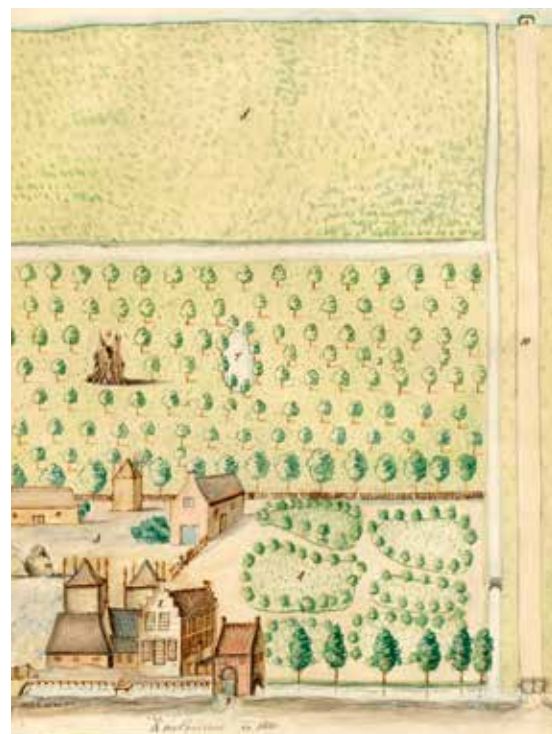
Maar sinds een halve eeuw verkeert de historische boerderij in een spanningsveld. De wereldwijde voedselmarkt en agrarische productiewijzen ontwikkelden zich steeds verder. Wetten en regelingen zijn uitgebreid om agrarische, ruimtelijke, ecologische en recreatieve belangen te dienen. En veel boerenbedrijven zijn bedrijfseconomisch een afwijkende route ingeslagen. Konden de boer en boerin met hun gezin in vroeger tijden rondkomen van een middelgroot gemengd bedrijf met veeteelt en akkerbouw, tegenwoordig ligt dit anders. Met veel ondernemingszin worden daarom alternatieve inkomstenbronnen aangeboord. Zo worden nieuwe producten geteeld en zien we de boer terug als winkelier van streekproducten, beheerder van een kleine camping, opzichter van een natuurgebied en ook als producent van duurzame energie.

Ondertussen houdt de monumentale boerderij stand. Van tijd tot tijd zijn er ingrepen nodig voor nieuwe bedrijvigheid. Zolang deze het wezen van de boerderij geen geweld aandoen is hiervoor ook ruimte. Maar het vereist zorgvuldigheid en kennis van zaken om de cultuurhistorische waarde van gebouwen, erf en omgeving duurzaam te beschermen. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zet zich in voor dit behoud, geeft voorlichting en advies, en stelt kennis en informatie beschikbaar. We willen het agrarisch erfgoed genietbaar maken voor bewoners, bezoekers, scholieren en passanten. En u als lezer een blik gunnen in de fascinerende landbouwgeschiedenis van ons land. Ik nodig u daarom graag uit om met ons de boer op te gaan!

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

Dr. Jet Bussemaker

Prent van Marum

In de 17de en 18de eeuw werden talloze prenten gemaakt van het Nederlandse landschap en de gebouwen daarin. Vooral kerken en kastelen werden op grote schaal vastgelegd. In zekere zin waren tekenaars als Jacobus Stellingwerff (1667-1727) en Cornelis Pronk (1691-1759) de 'fotografen' van hun tijd.

Stellingwerff was eigenlijk goudsmid van beroep. Hij werd op latere leeftijd tekenaar en kopiist, die in opdracht tekeningen maakte. Oudheidkundigen Matheus Brouërius van Nidek (1641-1682) en Andries Schoemaker (1660-1735) leverden Stellingwerff schetsen aan en daar maakte hij zijn prenten naar. Die schetsen zullen niet altijd even betrouwbaar zijn geweest, want de tekeningen van Stellingwerff wijken geregeld behoorlijk af van de werkelijkheid. Reden om er in onderzoek voorzichtig mee om te springen.

Niettemin kunnen Stellingwerffs prenten interessante informatie bevatten. Dat blijkt wel uit een prent van de kerk van Marum. Onlangs is er op het terrein ten westen van de Marumer kerk archeologisch booronderzoek gedaan, aangezien er aanwijzingen waren dat het hier een stins zou hebben gestaan. Op het terrein ligt namelijk een circa drie meter hoge bult met daarnaast een licht bollend terrein. Daarmee lijkt het sterk op Coutum in Friesland, dat eerder al aan de orde is geweest. Het booronderzoek wees uit dat het hier inderdaad om een stinzeterrein gaat, waarbij een bakstenen toren op de bult heeft gestaan en op het bollende terrein daarnaast de boerderij. De stins is waarschijnlijk al in de 14de eeuw afgebroken, maar van de boerderij weten we verder niets, behalve dat hij er ooit gestaan moet hebben.

Op de prent van Stellingwerff lijkt het poortgebouw toegang te

geven tot het kerkterrein, maar het is ook goed mogelijk dat de poort in werkelijkheid toegang gaf tot het terrein waar de stinzeboerderij stond. Dat zien we wel vaker bij boerderijen met een adellijk verleden. Op de plek waar de boerderij verwacht kan worden, staat op de prent inderdaad een opstal die als boerderij geïnterpreteerd kan worden. We zien nog net een stenen tuitgevel van een naar schatting eenlaags gebouw met schoorsteen boven het kreupelhout uitsteken. De stins zelf was dan wel afgebroken, maar het lijkt erop dat de bijbehorende boerderij of een opvolger daarvan in de 17de eeuw nog bestond.

MARUM omstreeks 1700

GRONINGER ARCHIEVEN

Een kloosterboerderij

Op deze afbeelding van het terrein van het voormalige Kartuizer klooster Nieuwlicht bij Utrecht stond binnen een ommuring rond 1840 een grote herenboerderij met bijgebouwen en hooibergen. De plaat werd vervaardigd door Nicolaas van der Monde (1799-1848), boekverkoper en uitgever te Utrecht, maar ook fervent amateur-historicus. Van der Monde geeft het complex in vogelvlucht weer, zodat er goed overzicht is op de diverse gebouwen. Meest in het oog springend is de grote herenboerenwoning op de voorgrond, met daarachter schuren en stallen, hooibergen en diverse andere bijgebouwen. Rechts daarvan, onderdeel uitmakend van de ommuring, een poortgebouw.

Klooster Nieuwlicht werd in 1392 gesticht, maar in de woelige jaren van de Reformatie opgeheven en successievelijk afgebroken. Wat overbleef was de hofstede van waaruit de landerijen van het voormalige klooster werden geëxploiteerd.

De plaat laat goed zien hoe de omgeving in de loop der jaren kan veranderen. Lag in de tijd van Van der Monde de hofstede nog in het open land, in 1906 kocht de gemeente Utrecht de hofstede op om op de landerijen de nieuwe wijk Ondiep aan te leggen. Zowel de boerderij als het poortgebouw zijn ondanks alles in gewijzigde staat gespaard gebleven. Ze vormen nu een markante enclave in de stad. Als men thans bij deze gebouwen staat is de situatie zoals Van der Monde hem zag nauwelijks voor te stellen.

KLOOSTERBOERDERIJ 19DE EEUW

N. van der Monde, Overzicht van het terrein van het Kartuizer klooster Nieuwlicht te Utrecht.

UTRECHTS ARCHIEF

KLOOSTERBOERDERIJ BIJ HET VOORMALIGE KLOOSTER NIEUWLICHT TE UTRECHT 2012

ERFGOEDFOTO.NL

⬆️ **BOERDERIJ IN BLOKKER 1948** Boerderij De Barmhartige Samaritaan, een rijk uitgevoerde stolp, werd in 1659 gebouwd in opdracht van een koopman uit Hoorn. Hij bewoonde de boerderij niet zelf, maar verbleef af en toe in de 'heerschapskamer' aan de voorzijde. De voordeur diende alleen voor bijzondere gelegenheden, zoals huwelijk en overlijden. De woonvertrekken bevonden zich achter het grote schuifvenster en aan de linkerzijgevel. Het smalle raampje behoort bij een klein vertrek boven de kaaskelder. Kenmerkend voor de boerderijen in West-Friesland zijn de deeldeuren aan de openbare weg. De boer moest over de weg om zijn landerijen te bereiken.

SHBO – S.J. BOUMA

⬆️ **DUINBOERDERIJ BIJ SCHOORL jaartal onbekend** Ook op de schrale Noord-Hollandse duingronden vestigden zich boeren, die er een gemengd bedrijf voerden. De grotere boerderijen waren vrijwel alle stolpen, zoals dit bijzondere voorbeeld op de oude zandafgraving aan het Hargergat. Opvallend zijn de lange nok, die wijst op een grote tasruimte en mogelijk een 'dubbel vierkant' bevat. Zoals de schoorsteen aangeeft ligt het woongedeelte aan deze zijde. Daar bevinden zich ook de grote dwarsdeuren. Achter de lage wanden liggen de stallen. Het gedeelte onder het aparte zadeldak met de houten topgevel en staldeur is een typische combinatie van stal en zomerhuis.

RCE

⬆️ **BOERDERIJ IN VENHUIZEN 1921** De vierkantconstructie van de stolpboerderijen zorgt voor een piramidevormig dak. Bij grote welvarende bedrijven bestond de constructie soms uit twee vierkanten naast elkaar. Dit is zichtbaar aan de nok die niet in een punt loopt, maar een lange nok heeft. De boerderij op de foto is zo'n welvend bedrijf. De bedrijfsvoering was geheel op de kaasmakerij gericht. De foto dateert uit 1921. De boerderij is later door brand verwoest.

RCE – KLAAS UILKEMA

▲ **PACHTBOERDERIJ IN MEDDO** jaartal onbekend Winterswijk heeft vier havezathen gekend. Eén van de havezathen was De Buurse in het buurtschap Meddo. De eigenaren van De Buurse bezaten naast bossen en landerijen ook pachtboerderijen, waarvan het Thijshuis er een is geweest. In tegenstelling tot de meeste Gelderse boerderijen is deze boerderij voorzien van een laag dak met terugliggende deuren.

RCE – SHBO

▶ **BOERDERIJ IN ZELHEM 1978** Gelderland ten oosten van de IJssel is te onderscheiden in het westelijk rivierkleigebied en de oostelijke zandgronden. De boerderijen volgen deze verdeling. Dit voorbeeld uit de omgeving van Zelhem ligt op de overgang van beide gebieden, waarbij de kenmerken van het westelijk deel overheersen. Het dak heeft een wolfeind aan de voorzijde. De opzet is elementair met alle functies onder één dak.

Op de foto links midden is de spoelkeuken met kelder te zien. In de kelder staan de wekflessen voor het inmaken van groente en fruit. De rechter foto toont de brandmuur waar zich de bedsteden bevinden. De vloer is bedekt met plavuizen, die direct op het zand werden gelegd. De foto linksonder toont dezelfde ruimte richting voorgevel. Slapen en wonen gebeurde in dezelfde ruimte.

RCE – A.J. VAN DER WAL

◀ **BOERDERIJEN IN URMOND 1918** Een foto maken was vroeger een bijzondere activiteit. Een groot statief, daarop een grote kist, de fotograaf erachter onder een zwart doek. Tijd genoeg om de buren te waarschuwen. We zijn in de Grotestraat van Urmond, gelegen aan de Ur, een beek die hier in de Maas uitmondt. Er is nog een klein stuk van de Ur te zien. Door de aanleg van het Julianakanaal is er geen sprake meer van een actieve beek. Een deel van het stadje is nog zo mooi dat het is aangewezen als beschermd stads- en dorpsgezicht. Het heeft veel te lijden gehad van verzakkingen die veroorzaakt zijn door instortende mijngangen. Op de achtergrond de hervormde kerk uit 1685 en daarnaast een fraai gebouw met trapgevel. De kerk staat op een terp en is geheel door een muur omgeven. Aan de dubbele deuren en inrijpoorten in de gevels zijn de stadboerderijen te herkennen. De mestvaalt in de stad was toen ook nog de normaalste zaak van de wereld. [AH]

RCE – C. STEENBERGH

⬆ **BOERDERIJ IN ETZENRADE 1965** In de rechter topgevel is het jaartal 1712 genoteerd. Dit jaartal zal op de bouw van de boerderij duiden. Het in de sluitsteen boven de poort opgenomen jaartal 1715 heeft vermoedelijk betrekking op de voltooiing ervan. De boerderij is opgetrokken met de voor Limburg karakteristieke bruin gekleurde veldbrandstenen. Deze stenen zijn groot en enigszins onregelmatig van vorm. Strak en zorgvuldig uitgevoerd metselwerk komt in Limburg vrij weinig voor. Ook in het baksteengebruik wijkt Limburg af ten opzichte van de rest van Nederland. De grote op kloostermoppen lijkende bakstenen werden nog tot ver in de 19de eeuw toegepast. Dit in tegenstelling tot het westen van Nederland, waar reeds omstreeks 1400 stenen werden toegepast met een formaat dat te vergelijken is met het thans toegepaste waalformaat.

RCE – G.TH. DELEMARRE

KNECHTEN EN TREKPAARDEN jaartal onbekend De arbeidsverhoudingen op de boerderij waren helder. Meiden en knechten hoorden tot de hulpkrachten die boeren en boerinnen inzetten. Ze hadden duidelijke taken. Knechten waren vooral bezig met het bewerken van het land. Op de foto halen de knechten de paarden van Erve Brunink in Tweekelo tevoorschijn. De boer, boerin en meid kijken toe.

ERFGOEDCENTRUM ACHTERHOEK EN LIEMERS

⬆ **KOEBORSTEL 2011** Bij moderne stallen kan een bezoeker een zogenoemde koeborstel tegenkomen. Deze massageborstel gaat vanzelf roteren als er een dier tegenaan gaat staan. De borstel helpt tegen jeuk en verwijdert ingedroogde mest, huidschilfers en eventuele parasieten. Vele dieren zijn dol op deze massagerobot. Sommige kwijlen zelfs van genoeg als ze onder de borstel staan. De foto is gemaakt op een biologische boerderij in Afferden.

MARCEL VAN DEN BERGH

⬆ **LIGBOXSTAL OF LOOPSTAL 2011** Beweging is voor koeien belangrijk, zowel voor hun gezondheid als voor de melkproductie. In tegenstelling tot de ouderwetse grupstallen waar koeien het hele winterseizoen op hun plek staan, kunnen koeien in ligboxstallen gaan en staan waar ze willen. De mest die zij produceren valt via een rooster in een kelderruimte onder de stalruimte. De dieren liggen op een soort watermatrassen waarop stro of zaagsel is gespreid. In een aparte melkstal worden zij gemolken. Het grote voordeel van ligboxstallen is de kostenbesparing, zowel in arbeid als in geld, die het oplevert. Pas vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn ligboxstallen in zwang. De ligboxstal op de foto staat in Blijham.

MARCEL VAN DEN BERGH

